

УДК 94(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.8>

Михайло НЕСТЕРЕНКО

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>

Бібліографічний опис статті: Нестеренко, М. (2026). «Батько Грушевський» у публіцистиці революційної доби. *Українські історичні студії*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.8>

«БАТЬКО ГРУШЕВСЬКИЙ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ

Анотація. Метою статті є з'ясування особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності в роки Української революції. **Методологія дослідження** базується на принципах об'єктивності, історизму і системності та загальнонаукових (історичний, логічний, узагальнення, аналізу і синтезу) і спеціально-історичних (генетичний, порівняльний, типологічний, психологічний та ін.) методах історіографічного дослідження. **Наукова новизна статті** полягає у першій спеціальній спробі комплексної реконструкції дискусій, спричинених громадською діяльністю М. Грушевського протягом 1917–1918 рр. **Висновки.** У підсумку зазначено, що саме протягом 1917–1918 рр. в українській публіцистиці по обидві сторони Збруча утвердилася метафора «батька Грушевського» – лідера свого народу, який повернув співвітчизникам не тільки історію, але й політичну суб'єктність. Разом із тим, поглиблення очільниками Центральної Ради, а найбільше її головою, соціалістичної й федеративної риторики сприймалося не всіма українськими інтелектуалами. Найбільш відверто свій скепсис стосовно таких ідейних акцентів голови парламенту висловили зазбручанські діячі. Вони відновили розпочату в попередній період критику М. Грушевського як адепта Драгоманівських поглядів. Найбільш непримиренно до політичних переконань і практики вченого поставилися носії малоросійської ідентичності, що сповідували правомонархічну ідеологію. Демонізуючи постать голови Центральної Ради і профануючи його громадську працю, вони закидали йому співучасть у руйнуванні найбільшої світової монархії. Втім, як прихильники, так і критики діяльності Грушевського як голови парламенту одностайно визнавали його вирішальний внесок у стрімку інституціоналізацію українського регіонального руху й перетворення його на зауважального актора східноєвропейської політичної сцени.

Ключові слова: М. Грушевський, Українська революція, політична діяльність, ідейне протистояння, рецепція.

Mykhailo NESTERENKO

Postgraduate Student at the Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (nesterenko.michael1@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8190-3665>

To cite this article: Nesterenko, M. (2026). «Batko Hrushevskyyi» v publitsystytsi revoliutsiinoi doby [«Father Hrushevsky» in publicistic works of the revolutionary era]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 19(61). doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.19/61.8> [in Ukrainian].

«FATHER HRUSHEVSKY» IN PUBLICISTIC WORKS OF THE REVOLUTIONARY ERA

Summary. The aim of the article is to clarify the peculiarities of M. Hrushevsky's contemporaries' understanding of his socio-political activities during the years of the Ukrainian Revolution. **The research methodology** involves the use of principles (objectivity, historicism, and systematicity), general scientific (historical, logical, generalization, analysis, and synthesis) and special-historical (genetic, comparative,

typological, psychological, etc.) methods of historiographical research. The scientific novelty of the article lies in the first special attempt at a comprehensive reconstruction of the discussions caused by M. Hrushevsky's public activities during 1917–1918. Conclusions. The article has concluded that during 1917–1918 the metaphor of “father Hrushevsky” – the leader of his people, who returned not only history but also political subjectivity to his compatriots – was established in Ukrainian journalism on both sides of the Zbruch. At the same time, the deepening of socialist and federative rhetoric by the leaders of the Central Rada, and most of all its chairman, was not perceived by all Ukrainian intellectuals. Zbruch activists vocally expressed their skepticism regarding such ideological accents of the parliament speaker. They resumed the criticism of M. Hrushevsky as an adherent of Dragoman's views that had begun in the previous period. The most implacable attitude towards the political beliefs and practice of the scientist was that of the Little Russian identity, who professed the right-wing monarchist ideology. Demonizing the figure of the chairman of the Central Rada and profaning his public work, they accused him of complicity in the destruction of the world's largest monarchy. However, both supporters and critics of the activities of Hrushevsky, the chairman of the parliament, unanimously recognized his decisive contribution to the rapid institutionalization of the Ukrainian regional movement and its transformation into a notable actor on the Eastern European political scene.

Key words: *M. Hrushevsky, Ukrainian revolution, political activity, ideological confrontation, reception.*

Постановка проблеми. У грушевськознавстві протягом ХХ ст. склалася виразна тенденція особливої популярності серед дослідників історіографічної діяльності автора «Історії України-Руси» з огляду на її визначні, всіма оглядачами визнані результати. За такого підходу масштабна суспільно-політична діяльність Великого Українця надалі перебуває в своєрідній «тіні» його творчих проєктів, свідченням чого є помітно скромніша кількість присвячених їй досліджень. Відзначена тенденція є характерною і для сучасного періоду української історіографії, незважаючи на феноменально зрослу джерельну базу, яка уможливує ретельно реконструювати чимало сюжетів біографії Грушевського-політика. Ця ситуація безпосередньо вплинула на вивчення рецепції національного служіння визначного вченого, в якому історіографічні сюжети виразно домінують над громадсько-політичними. Вказуючи на цей проблемно-тематичний дисбаланс, нижче актуалізуємо проблематику суспільно-політичної грушевськiани на прикладі її найбільш інтенсивного періоду – революційної доби життя та діяльності автора «Історії України-Руси», коли він перебував на політичному Олімпі.

Аналіз досліджень. Натепер проблемі багатоаспектного національного служіння М. Грушевського присвячено чимало різнопланових історіографічних праць. Їх кількісно й якісно помітна частина належить авторству авторитетного дослідника життєпису визначного історика Віталію Тельваку. У низці монографій (Тельвак, 2008b; Тельвак, 2012b) та численних статейних публікаціях (Тельвак, Тельвак, 2021; Тельвак, 2012a; Тельвак, 2011a; Тельвак, 2010b; Тельвак, 2013a; Тельвак, 2016a; Тельвак, 2011b; Тельвак, 2015; Тельвак, 2008a) він відтворив специфіку звернення сучасників Великого Українця до його багатоаспектного національного чину. Поряд із ним дещо про рецепцію різнопланової діяльності М. Грушевського в роки Української революції написала й Наталя Романцова (Романцова, 2019, с. 126–204). Однак згадані й інші дослідники не мали на меті спеціальне всебічне з'ясування спричинених політичною діяльністю М. Грушевського як голови Центральної Ради дискусій серед його сучасників. Це й зумовило актуальність запропонованої розвідки.

Метою статті є з'ясування особливостей осмислення сучасниками М. Грушевського його суспільно-політичної діяльності в роки Української революції.

Виклад основного матеріалу. Лютнева революція в Російській імперії зродила надію М. Грушевського на повернення українському народу політичної суб'єктності. Усвідомлюючи унікальність історичного моменту, вчений, що тоді перебував на засланні у Москві, вже 13 березня 1917 р. добрався до Києва (Pyrih, Telvak, 2016, с. 282–283; Pyrih, Telvak, 2021, с. 271–272). Так розпочалася нова, найважливіша глава його біографії як громадського активіста, адже він не тільки вкотре став ідейним натхненником суспільних змін, але й уперше – політичним лідером демократичного українства, очоливши Центральну Раду. Від-

тоді, власне, починається масштабне осмислення сучасниками його феномена як політика, яке триває й по сьогодні.

Повернення бранця царату на політичну сцену Наддніпрянщини в ролі голови демократичного українського руху вимагало зрозумілої популяризації його національного служіння в широких колах місцевого населення. Відтак почали з'являтися численні публікації в київській і провінційній періодиці, а також брошурні видання, що мали на меті усправедливити в очах пересічного українця факт перебування колишнього професора австрійського університету на чолі Центральної Ради. Прикладом таких видань може бути анонімна брошура «Проф. Михайло Грушевський. Голова Української Центральної Ради», яка на той час була найповнішою спробою реконструкції життєпису вченого як громадського активіста. Вона з'явилася наприкінці жовтня 1917 р. і стала своєрідним підсумуванням початкового періоду діяльності вченого як голови українського парламенту, сповненого радісних маніфестацій, а також відображеного в перших універсалах складного утвердження політичної суб'єктності Центральної Ради. Саме цей час політичного злету визначного вченого приніс йому метафоричне ім'я «батька Грушевського» – мудрого і досвідченого провідника свого знедоленого народу (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 3).

Вже на початку цієї книжечки ми бачимо характерні для публіцистики того часу спроби переакцентування вагомості національного служіння М. Грушевського з наукової сфери на суспільну. Це знайшло відображення в атестуванні голови Центральної Ради «видатним політичним діячем» і «відомим ученим», хоча зрозумілим є те, що ці оціночні характеристики мали б звучати навпаки. Далі автор за автобіографією історика 1906 р. послідовно ознайомив читача з головними віхами його життя та діяльності від дитинства до сходження на політичний Олімп. Що важливо, вперше в аналізованій біографії опукло висвітлювалися саме факти громадського служіння М. Грушевського (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 12). Кількість суспільно-політичних сюжетів в аналізованій біографії помітно зросла у процесі з'ясування автором особливостей громадського служіння історика як професора Львівського університету. Так, автор торкнувся проблеми внеску М. Грушевського в розбудову галицького партійного життя, вказав на освідмлююче значення його культурно-просвітницької та видавничої праці (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 21).

Поряд із цими відомими з попереднього історіографічного періоду сюжетами, в аналізованому життєписі вперше серед біографів творця «Історії України-Руси» було прямо вказано на його провідну роль у становленні Товариства українських поступовців, втім без розкриття деталей. Також автор брошури наголосив на масштабності розгорнутої М. Грушевським культурно-просвітницької праці на Наддніпрянщині, що її ефектом стало зростання національної свідомості широких верств українства. Ця невтомна праця по обидва боки збручанського кордону висунула львівського професора на провідну роль в українському житті. «Вже тоді всі мовчки погодились на тому, – твердить автор праці, – що коли настане відповідний час, коли Україна зможе вийти на широку політичну дорогу, то Грушевський буде на чолі громадської роботи на Україні» (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 23).

Настання цього часу, йдеться в брошурі, довелося чекати декілька тривожних для українського народу років, сповнених воєнної реакції й руйнації національного життя. Символом останньої став арешт М. Грушевського за надуманими звинуваченнями і його позасудове заслання до російської глибинки. І лише друга російська революція визволила визначного історика, який без роздумів вирушив до Києва, де під його проводом почалось будівництво нового життя на Україні (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 26). Автор брошури на багатьох прикладах показує важливість голосу вченого у вирішенні численних питань національного будівництва, а також його зростаючий авторитет серед української громади Російської імперії. Підсумовуючи перший період Української революції, автор так визначив значення голови Центральної Ради в її успіхах: «[...] М. Грушевський [...] творить новий державний лад, нові порядки, нову націю з широких нез'єднаних етнографічних мас» (Проф. Михайло Грушевський, 1917, с. 30).

У подібному інтерпретативному ключі про громадське служіння М. Грушевського писали й українські публіцисти Москви і Петербургу. Вони видавали численні популярні брошури російською мовою, в яких знайомили російського читача з минулим і актуальним станом українського руху, роблячи це зазвичай крізь призму життєдіяльності лідерів українства. У цьому випадку гарним прикладом є книжечка авторства Леоніда Бурчака (Абрамовича) «Деятели украинского национального освобождения» (Москва, 1917) (Бурчак, 1917, с. 31–38). У ній традиційно для біографів М. Грушевського автор на основі його автобіографії вказав на участь історика у розбудові культурного життя галицьких українців, суспільну працю освідомлюючого характеру на Наддніпрянщині, виступи на захист співвітчизників у часи війни тощо. Отже, підводить до висновку свого читача Л. Бурчак, лідерство М. Грушевського в роки революції стало цілком закономірним. На чолі Центральної Ради, підсумовує московський публіцист, історик демонструє найкращі якості демократа-народовця, що залучає до українського руху представників інших національних меншин імперії Романових.

Поряд із дописами інформаційного характеру, іншим проявом рецепції діяльності Грушевського-голови Центральної Ради стали критичні огляди його публіцистики, сфокусованої на всебічному осмисленні викликів, що постали перед українством. Як відомо, незважаючи на чималу зайнятість парламентською працею, вчений знаходив час для написання численних статей на злобу дня, які друкувалися на сторінках київської та провінційної преси, а відтак поширювалися в передруках і за Збручем. Згодом найбільш цікаві для читачів тексти об'єднувалися в тематичні збірки, що виходили чималими накладками. Так з'явилися популярні книги публіцистики М. Грушевського на кшталт «З політичного життя старої України» (1917), «Вільна Україна. Статті з останніх днів» (1917), «Хто такі українці і чого вони хочуть» (1917), «На порозі Нової України» (1918) та ін. Українська наддніпрянська рецепція цих збірок була надзвичайно схвальною: критики одноставно вказували на чималу громадську запитаність публіцистики, яка б з огляду на національні інтереси пояснювала пріоритетні напрями поступу українства (Тельвак, 2007; Тельвак, Сабінський, 2022).

Серед національно-освідомлюючих праць М. Грушевського особливо запитаними з боку громадськості були розвідки про генезу російсько-українських взаємин, гострота яких у революційні роки постійно зростала. Найбільше ж підросійське українство цікавилось питанням правового статусу українських земель в імперії Романових і пов'язаної з ним проблеми політичної сепарації від «тюрми народів». На це складне навіть для тогочасних фахівців питання у книзі «Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти» (1917) дав зрозумілу пересічному читачеві відповідь визначний історик. Василь Дубровський висловив загальне розуміння сучасників, що «дуже на часі та праця» (Дубровський, 1917, с. 118).

Поряд зі схвальними оцінками дій голови Центральної Ради, серед консервативно налаштованих старших діячів наддніпрянського українства поступово наростало невдоволення соціалістичною риторикою М. Грушевського й пов'язаних із ним есерів, що мали більшість у парламенті. Це невдоволення не встигло чітко артикулюватися медійно у публічному дискурсі до гетьманського перевороту, натомість про його зростання свідчать щоденники тогочасних українських діячів. Приміром, на сторінках свого щоденника згадуваний Є. Чикаленко, осмислюючи політичну ситуацію, яка склалася навесні 1918 р., критично підкреслював, що український провід «на чолі з М. Грушевським думав опиратися на сільську голоту, на тих більшовиків, думаючи, що вони є сила, на якій можна збудувати державу» (Чикаленко, 2011, с. 11). На жаль, нарікав Є. Чикаленко, голова парламенту пішов за популістами есерами.

Не менш інтенсивним зацікавлення державотворчою діяльністю М. Грушевського було й у середовищі західноукраїнської громади. Попри наближення очікуваного всіма розпаду Дунайської монархії і розуміння неминучості боротьби за Східну Галичину з поляками, зазбручанські українці з чималою увагою спостерігали за подіями у Києві, розуміючи, що доля українського політичного проєкту буде вирішуватися саме там. Свідчення небуденності тої уваги ми бачимо на шпальтах найавторитетнішого серед галицьких українців щоденника «Діло», яке оперативно висвітлювало діяльність колишнього професора Львівського університету на чолі

Центральної Ради. Дописувачі «Діла» з неприхованою симпатією відгукувалися про державотворчу працю наддніпрянських побратимів під керівництвом М. Грушевського. При цьому з особливим захватом розповідалися про багатолюдні маніфестації та численні з'їзди, голосні дискусії в парламенті, вражаючі законодавчі ініціативи, стрімке національне освідомлення загалу, широку українізацію тощо. Ці успіхи цілком справедливо приписувалися чималому хисту Грушевського-політика (Поворот, 1917, с. 3).

Відмінністю тогочасного галицького громадського дискурсу від наддніпрянського було поглиблення критичної візії до суспільно-політичної діяльності М. Грушевського, яка вперше була окреслена ще в роки Першої світової війни в публіцистиці Дмитра Донцова. Тут для прикладу згадаємо статтю Федя Федорців, опубліковану під псевдонімом Богдан Магміт, «Сучасні українські політики. Всеукраїнець. (Спроба характеристики проф. Михайла Грушевського)». У ній публіцист загалом віддав належне внеску визначного вченого у модернізацію всіх галузей української інтелектуальної культури. Також Б. Магміт вказав на чималу ефективність громадського служіння голови Центральної Ради. Слідом за іншими оглядачами суспільної праці М. Грушевського він слушно наголосив на її соборницькому стрижні. Саме послідовне обстоювання істориком пріоритетності соборницьких змагань українців, наголосив публіцист, узасаднює надання йому сучасниками метафоричного імені Всеукраїнця.

Водночас Б. Магміт значно критичніше поставився до політичної практики автора «Історії України-Руси». Подібно до українських публіцистів із донцовського табору в роки Великої війни він доволі гостро оцінив так зване русофільство М. Грушевського, наслідком якого стали і його автономістсько-федералістські плани, і безпідставні сподівання на демократизацію імперської Росії та можливість налагодження партнерського діалогу українців із їх віковичними гнобителями. Галицький публіцист вважав ці сподівання голови Центральної Ради відверто утопічними (Магміт, 1917, с. 371).

Як відомо, гетьманський переворот усунув М. Грушевського з політичної сцени і вимушено повернув до наукової роботи. Ці події наддніпрянська республіканська преса сприйняла з чималим неспокоєм. Свідченням демократичності громадського дискурсу періоду Української Держави була поява дописів, у яких із симпатією був оцінений Грушевський-політик, втім і його праця як голови парламенту. Для прикладу згадаємо спробу політичного портрету М. Грушевського у жовтневому випуску двотижневика «Універсальний журнал» за 1918 р. Автор нарису Г. Олелько зазначив, що кожна епоха української історії традиційно асоціюється з якимось «національним велетнем». Після Т. Шевченка і М. Драгоманова, вказує публіцист, таким символом модерного українського відродження став М. Грушевський (Олелько, 1918, с. 8).

Стисло змальовуючи інтелектуальний портрет героя студії, Г. Олелько сфокусувався на універсальності його зацікавлень, що не тільки охоплюють усі сфери української соціогуманітаристики, але й активне українське громадське життя по обидві сторони збручанського кордону. Деталізуючи суспільний чин М. Грушевського, автор традиційно згадує його публіцистичну працю, участь у становленні демократичних партій, консультування українських парламентарів у Відні й Петербурзі тощо. З огляду на таку активність, твердить він, обрання автора «Історії України-Руси» головою парламенту було цілком очікуваним. І на цьому громадському посту він проявив властиву йому енергійність, мобілізувавши українство на здобуття політичної суб'єктності. Про гетьманський переворот Г. Олелько зі зрозумілих причин написав завуальовано. Втім, наприкінці допису висловив надію, що М. Грушевський дочекається реалізації своїх задумів і побачить українців повноправними господарями рідної землі.

Натомість консервативно налаштовані наддніпрянські діячі сприйняли гетьманський переворот і усунення з політичної арени М. Грушевського як логічний наслідок його непродуманої політики. На їхнє переконання, визначний історик не зміг опанувати ситуацію й підпав під впливи популістської риторики українських есерів, яка наближалася до більшовицької демагогії. Передаючи ці настрої частини українського політикуму, С. Чикаленко занотував у щоденнику: «[...] Грушевський при всій своїй, можна сказати, геніальності, дивлючись

в далеку будучність не бачив у себе під ногами того, що всі бачили, і лучче було б, якби він писав історію, а не робив її» (Чикаленко, 2011, с. 94).

Певною амбівалентністю було позначено сприйняття гетьманського перевороту в Галичині. Так, на сторінках згаданого «Діла» з чималим неспокоєм було сприйнято чутки про втручання німців у внутрішнє життя Наддніпрянщини (Центральна Рада, 1918, с. 2) та захоплення влади П. Скоропадським (Державний замах, 1918, с. 1–2). З неприхованим захопленням «Діло» інформувало читача про прийняття Конституції УНР на останньому засіданні Центральної Ради. При цьому автор допису помилково зазначив, що таким чином М. Грушевського було обрано президентом української держави (Розвиток подій, 1918, с. 1–2). Тож саме на шпальтах «Діла» вперше було озвучено стереотип про «Грушевського-президента», що йому судилося довге життя практично до сьогодні.

Разом із тим чолові львівські діячі, що здебільшого поділяли консервативні ідеї, відверто симпатизували новій владі, вважаючи риторичку Центральної Ради надміру лівацькою. Прикладом можуть бути дописи визначного представника львівської школи М. Грушевського І. Крип'якевича (Тельвак, 2013b). Так, на державний переворот у Києві вчений відреагував завуальовано історико-публіцистичним дописом «Гетьман. З досвідів минущини» (Крип'якевич, 1918). У цьому нарисі І. Крип'якевич намалював цілком апологетичний образ Богдана Хмельницького, а також спеціально зупинився на становленні його культу серед української громади як приборкувача козацької анархії й визначного державотворця – своєрідного «батька народу». Цей нарис наштотує на думку про підтримку галицьким ученим усунення з політичної сцени вчителя й прихід до державного керма Павла Скоропадського. Загалом, така ідейна постава галицької інтелігенції не була неочікуваною, позаяк її представники у своїй масі були консерваторами.

Поряд з осмисленням суспільно-політичної праці М. Грушевського з позиції представників українського національного табору, в часи Центральної Ради надзвичайно відверто заявили про своє розуміння модернованих істориком процесів національного відродження діячі правомонархічного табору. Спостерігаючи руйнування усталеного політичного порядку на імперських теренах та ідейну корозію монархізму, вони схильні були звинувачувати у краху свого світу лідерів національних рухів. Таким чином, на українських теренах очікуваним об'єктом їхньої обмовної какофонії став голова Центральної Ради.

Більш емоційно стримана й інтелектуально притомна спроба правомонархічної рефлексії суспільно-політичного служіння М. Грушевського належала його колезі по київській школі документалістів І. Лінниченку. Маючи тривалий досвід колежанського спілкування з автором «Історії України-Руси» та загалом шануючи його дослідницький талент (Тельвак, 2008b, с. 59, 60, 193–196), він водночас послідовно критикував суспільні візії й особливо гостро політичну практику свого опонента з ідейних позицій поширеного на підросійських землях малоросійства. Це бачення вченим українського руху й діяльності одного з його лідерів вилилося в роки революції у звернення «Малорусский вопрос и автономия Малороссии (Открытое письмо профессору М. С. Грушевскому)» (Линниченко, 1917).

Противників культурно-історіографічної та суспільно-політичної праці М. Грушевського чималою мірою активізувала поява Третього універсалу Центральної Ради, в якому проголошувалася Українська народна республіка. Це пояснюється тим, що «опереткова» (за словами опонентів українства) громадська праця київських українців дала вражаючі для них результати. Виразним проявом цього неспокою були численні публіцистичні дописи, в яких наводилися аргументи стосовно безпідставності державотворчих аспірацій українців. Поряд із цим у таких текстах неодмінно, з тим чи іншим рівнем брутальності піддавалися паплюженню лідери українства, яких зазвичай виставляли аморальними й корисливими інтриганми.

Очікувано, що в центрі цієї профанаційної за своїм характером критики опинився голова Центральної Ради. Уявлення про акценти, які в той час розставляли прихильники правомонархічної ідеології в полеміці з М. Грушевським, приміром, дають матеріали заснованого в 1918 р. часопису «Малая Русь». Ця періодична збірка, як наголошував її редактор Василь Шульгин,

була присвячена «відновленню історичної правди» (Шульгин, 1918, с. 4), а саме розвінчанню ідейних переконань М. Грушевського, які становили основу програми політичного українства. Тогочасний стан підйому українського руху, на переконання редактора, передусім уможливила невиправдана терпимість російських істориків до історіографічних «фантазій» їхнього українського колеги, що дало йому змогу здобути «незаслужений» авторитет серед російських і європейських колег (Шульгин, 1918, с. 6). Практично всі матеріали першого випуску «Малой Руси» тією чи іншою мірою реалізували сформульоване в редакційній передмові завдання. При цьому у фокусі викривальної за своїм характером «критики» авторів постійно перебували світоглядні ідеї й громадська практика М. Грушевського.

Висновки. У підсумку зазначимо, що саме протягом 1917–1918 рр. в українській публіцистиці по обидві сторони Збруча утвердилася метафора «батька Грушевського» – лідера свого народу, який повернув співвітчизникам не тільки історію, але й політичну суб'єктність. Разом із тим поглиблення очільниками Центральної Ради, а найбільше її головою, соціалістичної й федеративної риторики сприймалося не всіма українськими інтелектуалами. Найбільш відверто свій скепсис стосовно таких ідейних акцентів голови парламенту висловили зазбручанські діячі. Вони відновили розпочату в попередній період критику М. Грушевського як адепта Драгоманівських поглядів. Найбільш непримиренно до політичних переконань і практики вченого поставилися носії малоросійської ідентичності, що сповідували правомонархічну ідеологію. Демонізуючи постать голови Центральної Ради і профануючи його громадську працю, вони закидали йому співучасть у руйнуванні найбільшої світової монархії. Втім, як прихильники, так і критики діяльності Грушевського-голови парламенту одностайно визнавали його вирішальний внесок у стрімку інституціоналізацію українського регіонального руху й перетворення його на зауважального актора східноєвропейської політичної сцени.

Джерела та література

- Бурчак, Л. И.** (1917). *Деятели украинского национального освобождения* : (Т. Шевченко, М. Драгоманов, И. Франко, Б. Гринченко, М. Грушевский). Москва: Задруга.
- Державний замах.** (1918). Державний замах на Україні. *Діло*, 100, 1–2.
- Дубровський, В.** (1917). Мих. Грушевський. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти. *Книгарь. Літопис українського письменства*, 3, 118–119.
- Крип'якевич, І.** (1918). Гетьман. 3 досвідів минувшини. *Діло*, 147, 2–3.
- Линниченко, И. А.** (1917). *Малорусский вопрос и автономия Малороссии (Открытое письмо профессору М. С. Грушевскому)*. Пг., Одесса.
- Магміт, Б.** (1917). Сучасні українські політики. Всеукраїнець. (Спроба характеристики проф. Михайла Грушевського. *Шляхи*, IV, 362–376.
- Олелько, Г.** (1918). Обриси діячів. Михайло Грушевський. *Універсальний журнал. Двохтижневик*, жовтень, 8–9.
- Піріг, Р., Тельвак, В.** (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ : Либідь.
- Піріг, Р., Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.
- Поворот.** (1917). Поворот до Києва професора М. Грушевського. *Діло*, 89, 1.
- Проф. Грушевський.** (1917). Проф. Грушевський про правно-державне становище України. *Діло*, 174, 3.
- Проф. Михайло Грушевський.** (1917). *Проф. Михайло Грушевський. Голова Української Центральної Ради*. Київ : Друкарня Т-ва "Криниця".
- Розвиток подій.** (1918). Розвиток подій в Києві. *Діло*, 101, 1–2.
- Романцова, Н. І.** (2019). *Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.)*. Проблема в українській історіографії. Маріуполь: МДУ.
- Тельвак, В.** (2007). Наукова діяльність Михайла Грушевського в дискусіях революційної доби. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*, 100, 27–39.
- Тельвак, В.** (2008а). Життєвий і творчий шлях М. Грушевського в ювілейних оцінках 1926 р. *Український історичний журнал*, 6, 111–125.
- Тельвак, В.** (2008б). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття)*. Київ–Дрогобич.

- Тельвак, В.** (2010а). «Ереси архукраїнського движенья» (рецепція творчої спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі першої третини ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 20, 131–154.
- Тельвак, В.** (2010b). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство*, 3, 29–35.
- Тельвак, В.** (2010c). Наукова спадщина Михайла Грушевського в історіографічній рефлексії Миколи Василенка. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*, 3, 23–40.
- Тельвак, В.** (2011а). Грушевськіана Руслана Пирого. *Архіви України*, 2–3 (273), 290–298.
- Тельвак, В.** (2011b). Дослідження рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (40–80-ті роки). *Студії з історії Української революції 1917–1921 років*, 5, 72–82.
- Тельвак, В.** (2012а). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 483–498.
- Тельвак, В.** (2012b). *Постать Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)*. Дрогобич.
- Тельвак, В.** (2013а). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць*, 6, 104–107.
- Тельвак, В.** (2013b). Михайло Грушевський в оцінках своїх учнів (перша третина ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 23, 160–197.
- Тельвак, В.** (2015). Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64.
- Тельвак, В.** (2016а). Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin*, LXXI, 65–88.
- Тельвак, В.** (2016b). П'ять ювілеїв Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*, 2, 4–50.
- Тельвак, В.** (2017). Михайло Грушевський та Олександр Барвінський на тлі українського руху кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. *Затиски НТШ. Праці Історично-філософської секції*, CCLXX, 82–102.
- Тельвак, В.** (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16.
- Тельвак, В., Курилишин, К.** (2012). Образ Михайла Грушевського на сторінках часопису «Галичанин». *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVI, 283–294.
- Тельвак, В., Курилишин, К., Тельвак, В.** (2022). Михайло Грушевський та часопис «Діло»: співпраця, конфлікти, рецепція (до 1914 р.). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 28, 347–371.
- Тельвак, В., Сабінський, М.** (2022). «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak*, 1 (37), 100–109.
- Центральна Рада.** (1918). Центральна Рада проти приказу ген. Айхгорна в справі засівів. *Діло*, 92, 2.
- Чикаленко, Є.** (2011). *Щоденник (1918–1919)*. Київ : Темпора.
- Шульгин, В.** (1918). *Малая Русь. Малая Русь*, 1, 2–9.
- Telvak, V., Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Східноєвропейський історичний вісник*, 20, 32–39.
- Telvak, V., Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 46–53.
- Telvak, V., Yanyshyn, B., Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV/2, 89–104.

References

- Burchak, L. Y.** (1917). *Deiately ukraynskoho natsyonalnoho osvobozhdenyia : (T. Shevchenko, M. Drahomanov, Y. Franko, B. Hrynchenko, M. Hrushevskiy) [Figures of Ukrainian National Liberation: (T. Shevchenko, M. Drahomanov, I. Franko, B. Grinchenko, M. Hrushevsky)]*. Moskva: Zadruha. [in Russian].
- Chykalenko, Ye.** (2011). *Shchodennyk (1918–1919) [Diary (1918–1919)]*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
- Derzhavnyi zamakh.** (1918). Derzhavnyi zamakh na Ukraini [State Coup in Ukraine]. *Dilo – Work*, 100, S. 1, 2. [in Ukrainian].
- Dubrovskiy, V.** (1917). Mykh. Hrushevskiyi. Pereiaslavska umova Ukrainy z Moskvoiu 1654 roku. Statti y teksty [Mykh. Hrushevsky. The Pereyaslav Treaty of Ukraine with Moscow in 1654. Articles and texts]. *Knyhar: Litopys ukraynskoho pysmenstva – Bookstore. Chronicle of Ukrainian Literature*, 3, 118–119. [in Ukrainian].
- Крып'якевич, І.** (1918). Hetman. Z dosvidiv mynuvshchyny [Hetman. From the experiences of the past]. *Dilo – Work*, 147, 2–3. [in Ukrainian].

- Lynnychenko, Y. A.** (1917). *Malorusskyi vopros y avtonomyia Malorossyy (Otkrytoe pismo professoru M. S. Hrushevskomu) [The Little Russian Question and the Autonomy of Little Russia (Open Letter to Professor M. S. Hrushevsky)]*. Ph., Odessa. [in Russian].
- Mahmit, B.** (1917). Suchasni ukrainski polityky. Vseukrainets. (Sproba kharakterystyky prof. Mykhaila Hrushevskoho [Modern Ukrainian politicians. All-Ukrainian. (Attempt to characterize Prof. Mykhailo Hrushevsky)]. *Shliakhy – Ways*, IV, 362–376. [in Ukrainian].
- Olelko, H.** (1918). Obrysy diiachiv. Mykhailo Hrushevskyyi [Profiles of figures. Mykhailo Hrushevsky]. *Universalnyi zhurnal. Dvoktyzhnevyyk – Universal magazine. Biweekly*, zhovten, 8–9. [in Ukrainian].
- Povorot.** (1917). Povорот do Kyiva profesora M. Hrushevskoho [Professor M. Hrushevsky's turn to Kyiv]. *Dilo – Work*, 89, 1. [in Ukrainian].
- Prof. Hrushevskyyi.** (1917). Prof. Hrushevskyyi pro pravno-derzhavne stanovyshche Ukrainy [Prof. Hrushevsky on the legal and state situation of Ukraine]. *Dilo – Work*, 174, 3. [in Ukrainian].
- Prof. Mykhailo Hrushevskyyi.** (1917). *Prof. Mykhailo Hrushevskyyi. Holova Ukrainskoi Tsentralnoi Rady [Prof. Mykhailo Hrushevsky. (1917). Prof. Mykhailo Hrushevsky. Chairman of the Ukrainian Central Council]*. Kyiv: Drukarnia T–va "Krynytsia". [in Ukrainian].
- Pyrig, R., Telvak, V.** (2016). *Mykhailo Hrushevskyyi: biohrafichnyi narys [Mykhailo Hrushevsky: biographical essay]*. Kyiv. [in Ukrainian].
- Pyrih, R., Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskyyi: zhyttiepys na tli doby [Mykhailo Hrushevsky: biography against the backdrop of the times]*. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIuS. [in Ukrainian].
- Romantsova, N. I.** (2019). *Mykhailo Hrushevskyyi v istorychnii nauzi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriografii [Mykhailo Hrushevsky in historical science (1890–1934). A problem in Ukrainian historiography]*. Mariupol: MDU. [in Ukrainian].
- Rozvytok podii.** (1918). Rozvytok podii v Kyivi [Development of events in Kyiv]. *Dilo – Work*, 101, 1–2. [in Ukrainian].
- Shulhyn, V.** (1918). Malaia Rus [Little Russia]. *Malaia Rus – Little Russia*, 1, 2–9. [in Russian].
- Telvak, V. & Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 20, 32–39. DOI: 10.24919/2519-058X.20.240046 [in English].
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 46–53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671 [in English].
- Telvak, V.** (2007). Naukova diialnist Mykhaila Hrushevskoho v dyskusiiakh revoliutsiinoi doby [Scientific activity of Mykhailo Hrushevsky in discussions of the revolutionary era]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia : Istorychni nauky – Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences*, 100, 27–39. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008a). Zhyttievyyi i tvorchyi shliakh M. Hrushevskoho v yuvileinykh otsinkakh 1926 r. [The life and creative path of M. Hrushevsky in the jubilee evaluations of 1926]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 111–125. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008b). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [The creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimation of contemporaries (end of the 19th – 30s of the 20th century)]*. Kyiv–Drohobych. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010a). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu [Hrushevsky studies: methodological problems of progress]. *Kraieznavstvo – Local history*, 3, 29–35. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010b). “Eresyarkh ukraynskoho dvyzhenia” (retseptsiiia tvorchoi spadshchyny M.Hrushevskoho v rosiiskomu pravomonarkhichnomu seredovyshchi pershoi tretyny XX st.) [“Heresiarch of the Ukrainian Movement” (Reception of M. Hrushevsky’s Creative Heritage in the Russian Right-Monarchist Environment of the First Third of the 20th Century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical Studies in Ukraine*, 20, 131–154.
- Telvak, V.** (2010c). Naukova spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v istoriografichnii refleksii Mykoly Vasylenka [The scientific legacy of Mykhailo Hrushevsky in the historiographical reflection of Mykola Vasylenko]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 3, 23–40. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011a). Hrushevskiana Ruslana Pyroha [Hrushevskian Ruslan Pyrig]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 2–3 (273), 290–298. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2011b). Doslidzhennia retseptsii tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii ukrainskoi diaspory (40–80-ti roky) [Study of the reception of the creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the historiography of the Ukrainian diaspora (40s-80s)]. *Studii z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv – Studies on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 5, 72–82. [in Ukrainian].

- Telvak, V.** (2012a). Hrushevskiana na storinkakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu» (1991–2010 rr.) [Hrushevskiana on the pages of the "Ukrainian Historical Journal" (1991–2010)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographic research in Ukraine*, 22, 483–498. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2012b). *Postat Mykhaila Hrushevskoho v istoriografii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [The figure of Mykhailo Hrushevskiyi in the historiography of Central-Eastern Europe (end of the 19th – 30s of the 20th century)]. Drohobych. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2013). Monografichna hrushevskiana: sprobа uzahalnennia [Monographic Hrushevskiana: an attempt at generalization]. *Hurzhivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats – Gurdjieff's historical readings: Collection of scientific papers*, 6, 104–107. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2013b). Mykhailo Hrushevskiyi v otsinkakh svoikh uchniv (persha tretyna XX st.) [Mykhailo Hrushevskiyi in the assessments of his students (the first third of the 20th century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical Studies in Ukraine*, 23, 160–197. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2015). Dobryi istoryk, ale pohanyi polityk»: retseptsiia tvorchoi spadshchyny Mykhaila Hrushevskoho pislia 1914 roku [A good historian, but a bad politician": the reception of Mykhailo Hrushevskiyi's creative heritage after 1914]. *Scriptorium nostrum – Scriptorium nostrum*, 1–2, 35–64. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2016a). Hromadsko-politychna diialnist Mykhaila Hrushevskoho v Halychyni v otsinkakh suchasnykiv [Social and political activities of Mykhailo Hrushevskiyi in Galicia in the assessment of contemporaries]. *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio F*, LXXI, 65–88. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2016b). Piat yuvileiv Mykhaila Hrushevskoho. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 4–50. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiyi ta Oleksandr Barvynskiyi na tli ukrainskoho rukhu kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Mykhailo Hrushevskiyi and Oleksandr Barvynskiyi against the background of the Ukrainian movement of the end of the 19th – the first third of the 20th century]. *Zapysky NTSH. Pratsi Istorychno-filosofskoi sekcii – Notes of the SSS. Proceedings of the Historical and Philosophical Section*, CCLXX, 82–102. [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdotuky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, defeats, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 4–16. DOI: 10.15407/uhj2021.05.004 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Kurylyshyn, K. & Telvak, V.** (2022). Mykhailo Hrushevskiyi ta chasopys «Dilo»: spivpratsia, konflikty, retseptsiia (do 1914 r.) [Mykhailo Hrushevskiyi and 'Dilo' newspaper: cooperation, conflicts, reception (before 1914)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 28, 347–371. DOI: 10.15407/rksu.28.347 [in Ukrainian].
- Telvak, V., Kurylyshyn, K.** (2012). Obraz Mykhaila Hrushevskoho na storinkakh chasopysu "Halychany". *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Local History Collection*, XVI, 283–294. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Sabinskyi, M.** (2022). «Boi za Hrushevskoho»: doba Ukrainskoi revoliutsii v diskusiiakh diaspornykh intelektualiv povoiennoho dvadtsiatylittia [“Battles for Hrushevsky”: the era of the Ukrainian revolution in the discussions of diasporic intellectuals of the post-war twenties]. *Eminak*, 1 (37), 100–109. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2023). Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskiyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries. *Echa Przeszłości*, XXIV (2), 89–104. DOI: 10.31648/ep.9668 [in English].
- Tsentralna Rada.** (1918). Tsentralna Rada proty prykazu gen. Aikhhorna v spravi zasiviv [Central Council against the order of Gen. Aikhhorn in the case of sowing]. *Dilo – Work*, 92, 2. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.03.2026

Ця робота ліцензується відповідно до ліцензії відкритого доступу Creative Commons Attribution 4.0 International License